

Goda exempel

Skönlitteratur för att närma sig frågor om jämställdhet, jämlikhet, normer och värden – exempel från ämneslärarutbildningen

Jenny Edvardsson

Högskolan Kristianstad, fakulteten för lärarutbildning

Att högre utbildning har en betydande roll för Agenda 2030 och för att främja hållbar utveckling vet vi (Unesco, 2023). Vi vet också att hållbar utveckling sedan 2006 är inskriven i Högskolelagen (SFS 1992:1434; SFS 1993:100) och när Universitetskanslersämbetet (UKÄ) år 2017 genomförde en granskning av Sveriges olika lärosäten kunde man se att de flesta lärosäten hade integrerat hållbar utveckling i utbildningarna (UKÄ, 2017). Det som är oroväckande är att den undervisning om hållbar utveckling som bedrivs framför allt handlar om faktakunskaper, tekniska lösningar samt ekonomiska lösningar medan aspekter som rör individen och människan såsom kognitiva, emotionella och relationella aspekter lämnas därhän (Pöllänen et al., 2023). Samtidigt vet vi att dessa aspekter behövs, inte minst för att skapa en personlig utveckling och en förmåga att kunna hantera komplexa och stora frågor (Buhr et al., 2023; Jaakkola et al., 2022). Här behöver högre utbildning bidra.

I denna artikel ges ett exempel på hur högre utbildning kan bidra till att också införliva kognitiva, emotionella och relationella aspekter av hållbarhet. Exemplet är hämtat från ämneslärarutbildningen vid Högskolan Kristianstad där skönlitterära texter under åren 2022–2024 har använts inom utbildningsvetenskap (inriktning matematik/fysik/kemi mot åk 7–9) och svenska (lärarlyftet åk 7–9) för att arbeta med social hållbarhet och frågor som rör jämställdhet, jämlikhet, normer och värden.

Artikeln inleds med ett avsnitt om social hållbarhet och lärarutbildning följt av ett avsnitt om skönlitteratur inom högre utbildning. Därefter presenteras undervisningsupplägget och efter det ges exempel från studenters loggar och samtal kring den skönlitterära texten. Sedan lyfts utmaningar och möjligheter med undervisningsupplägget. Allra sist kommer en framåtblickande reflektion om skönlitteraturens didaktiska potential för att närma sig frågor som rör jämställdhet, jämlikhet, normer och värden och därigenom också kognitiva, emotionella och relationella aspekter av hållbarhet.

Social hållbarhet och lärarutbildning

Social hållbarhet är inskriven i examensmålen för alla lärarutbildningar. Här är det ämneslärarutbildningen årskurs 7–9 som är i fokus och i examensmålen för denna lärarutbildning skrivs social hållbarhet fram på följande sätt:

- visa förmåga att kommunicera och förankra skolans värdegrund, inbegripet de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingarna,
- visa förmåga att förebygga och motverka diskriminering och annan kränkande behandling av elever,
- visa förmåga att beakta, kommunicera och förankra ett jämställdhets- och jämlikhetsperspektiv i den pedagogiska verksamheten,
- visa förmåga att kommunicera och reflektera kring frågor som rör identitet, sexualitet och relationer,
- visa självkännet och empatisk förmåga,
- visa förmåga till ett professionellt förhållningssätt gentemot elever och deras vårdnadshavare. (SFS 1993:100)

I första punkten nämns ”skolans värdegrund” och det som åsyftas är de skrivningar som finns i *Läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet* (Skolverket, 2022) och som handlar om värdegrundsuppdraget. Det formuleras på följande sätt i grundskolans läroplan:

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet mellan människor är de värden som skolan ska gestalta och förmedla. (Skolverket, 2022)

Det står även i läroplanens inledande kapitlet att:

Utbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på. Var och en som verkar inom skolan ska också främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö. (Skolverket, 2022)

Lärarstudenterna behöver med andra ord få möjlighet att diskutera skolans värdegrund under sin utbildning och de behöver få med sig olika verktyg och strategier som de kan använda för att undervisa om frågor som rör exempelvis jämställdhet, jämlikhet, normer och värden när de så småningom ska undervisa elever på högstadiet. Nedan kommer ett sådant exempel att ges och det utgår från skönlitterära texter kombinerat med loggskrivande och textsamtal. Innan detta upplägg presenteras behöver vi dock uppehålla oss vid skönlitteraturens potential i undervisningssammanhang inom högre utbildning.

Skönlitteratur i undervisning inom högre utbildning

Att använda skönlitteratur inom högre utbildning är inte någon ny företeelse. Skönlitteratur har använts inom olika utbildningar men inte alltid i så stor skala. I Sverige finns det exempelvis forskning som behandlar hur skönlitteratur använts inom lärarutbildning (Bryntorp et al., 2022; Economou, 2015), inom juridik (Alsheimer, 2004; Dahlberg, 2003) och inom medicin (Rydén Gramner, 2022; 2023). I all denna forskning kan man se att skönlitteraturen hjälper studenterna att få en större förståelse för andra människor och andra människors sätt att tänka och agera. Litteraturen inbjuder till det som inom litteraturdidaktik ofta benämns som narrativ fantasi (Nussbaum, 2010) och som kan ses som en förståelse att leva sig in i andra människors tankar, känslor och liv genom det som berättelsen skildrar. Genom den narrativa fantasin vidgas läsarens förståelse av livet. Genom att lyfta in skönlitteratur i arbetet med

hållbar utveckling kan med andra ord kognitiva, emotionella och relationella aspekter hamna i fokus.

Ett exempel från ämneslärarutbildningen

Under de senaste åren (2022–2024) har jag fått möjlighet att använda skönlitteratur inom ämneslärarutbildningen på HKR för att ge studenterna möjlighet att närma sig skolans värdegrundsuppdrag. Som tidigare nämnts är detta uppdrag definierat i grundskolans läroplan (Skolverket, 2022) och inskrivet i examensmålen för ämneslärarutbildningen åk 7–9 (SFS 1993:100). Som stöd för mitt undervisningsupplägg har jag haft bland annat den forskning som ovan nämnts men även litteratur som *Skönlitteratur i värdegrundsarbetet* (Edvardsson, 2020), *Böcker inom oss – om boksamtal* (Chambers, 1998) och *Att läsa och samtala om skönlitteratur – med digitala verktyg* (Edvardsson, 2019). Dessa böcker är undervisningsnära och ger konkreta exempel på olika arbetsmodeller och strategier som lärare kan utgå ifrån vid arbetet med skönlitteratur i undervisningen i allmänhet och i arbetet med skönlitteratur och värdegrundsfrågor i synnerhet.

Viktiga utgångspunkter

När man ska arbeta med skönlitteratur för att närma sig frågor om jämställdhet, jämlikhet, normer och värden är det viktigt att välja texter som lyfter dessa frågor. Man behöver också fundera över vilken typ av skönlitterära texter som ska användas. Ska det vara romaner, ungdomsböcker, noveller eller kanske en eller flera dikter? När jag valt texter har jag försökt hålla mig till berättande texter och jag har arbetat både med noveller och ungdomsromaner. De som förenar de valda texterna är att de är sådana som kan användas när man undervisar elever på högstadiet. Jag har med andra ord försökt ge lärarstudenterna en textbank som de sedan själva kan utgå ifrån i den egna undervisningen på högstadiet.

Fördelen med att använda noveller är att texterna är förhållandevis korta och det gör att också de lärarstudenter som inte är så vana skönlitterära läsare kan ta sig igenom texten utan alltför stort motstånd. Fördelen med att arbeta med ungdomsromaner är att de ofta lyfter aktuella

samtidsfrågor och därmed frågor som många högstadiel elever kan relatera till. I de exempel som nedan ges finns både noveller och ungdomsromaner med.

Förutom val av text behöver man fundera över hur texten ska bearbetas i undervisningen, alltså vilka aktiviteter man vill knyta till den. Med stöd i böckerna nämnda ovan har jag valt att utgå från samtal och närmare bestämt en bestämd modell för textsamtal. Modellen utgår från Chambers (1998) modell men i en version som jag vidareutvecklat (Edvardsson, 2019). Grunden för samtalsmodellen är att det är lärarstudenternas läsning av en text som är det intressanta. Det är deras tankar och reflektioner kring det lästa som hamnar i fokus och det gör att individens tankar kring frågor som tangerar social hållbarhet blir synliggjorda. Detta möjliggörs genom modellens öppna ansats. I den finns ett antal öppna frågor som studenten får utgå ifrån under sin läsning. Den vidareutveckling som är gjord av modellen är att den har byggts på med en extra fråga (fråga fem nedan):

1. Vad gillar du i/med texten?
2. Vad ogillar du i/med texten?
3. Vilka frågetecken har du?
4. Vilka mönster kan du se i texten?
5. Vilka kopplingar kan du göra till dig själv, till andra texter, till din omvärld?

Utöver den femte frågan har boksamtalsmodellen vidareutvecklats genom att en reflektionslogg (se figur 1) har tagits fram. Denna logg (Edvardsson, 2019) får studenterna under och efter sin läsning fylla i och loggen blir ett sorts tankestöd för studenterna när de sedan ska samtala om den lästa texten med andra lärarstudenter på kursen.

Gillar	Ogillar	Frågetecken	Mönster	Kopplingar

Figur 1. Reflektionslogg till läsning av skönlitterära texter.

Samtalet har jag valt att genomföra i mindre grupp för att ge alla studenter möjlighet att komma till tals. Jag vill att de ska få sätta ord på sina tankar, lyssna på andra och diskutera olika synsätt för att på så sätt få en fördjupad förståelse för texten och för de frågor som texten lyfter. Härigenom möjliggörs även ett aktivt reflekterande över sig själv, sina föreställningar och sitt handlande.

Då många studenter är ovana att läsa skönlitteratur inom högre utbildning och också ovana att samtala om skönlitteratur inom högre utbildning behöver jag som lärare modellera (visa och tänka högt) hur loggen kan fyllas i och hur samtalet kan gå till. På så sätt får studenterna något att härma och ta efter och de blir tryggare när de går in i undervisningsupplägget.

Hur undervisningsupplägget iscensätts

Oavsett om jag arbetat med noveller eller ungdomsromaner har undervisningsupplägget, som ingår som en obligatorisk del inom utbildningsvetenskap och icke obligatorisk del inom svenska, iscensatts på liknande sätt. Det följer i stort dessa steg:

1. Introduktion av skolans värdegrundsuppdrag
2. Inblick i hur skönlitteratur kan användas inom skolans värdegrundsarbete
3. Presentation av novell/roman, logg och samtalsmodell samt modellering av loggskrivande och textsamtal
4. Läsning av novell/roman och ifyllande av logg

5. Textsamtal i mindre grupp
6. Utvärdering

Studenternas loggar och efterföljande samtal

Genom loggarna får lärarstudenterna möjlighet att stanna upp vid sådant som de reagerat på under sin läsning och genom loggarna kan jag se att de lästa texterna väcker frågor som rör social hållbarhet och närmare bestämt områden som jämställdhet, jämlikhet, normer och värden. Nedan följer några exempel från olika studentloggar ifyllda till ungdomsboken *De tar allt ifrån mig* av Linda Jones (2023). Lärarstudenterna har lämnat skriftligt samtycke till att jag får använda loggarna.

Gillar: Jag gillar att bokens protagonist är en tjej som inte följer typiska könsnormer.

Ogillar: Att morsan beskrivs utifrån det stereotypiska mannen (och bonnafacket). Måste hon ha beskrivits så manhaftigt och snusa. Det visar ju hela tiden på att för att en kvinna ska kunna ta sig upp i hierarkin måste hon bli som den i toppen. (s. 7–9) ... Att kvinnor måste bli grova och manhaftiga för att klättra på hierarkitrappan. Kvinnor måste "bli" män. Frågan är dock hur människorna skulle bete sig utan nedärvda genusmönster. (s. 62).

Frågetecken: Hur barn kan vara så elaka mot varandra. Och framförallt kring det som går utanför normen, t.ex. Frej som vegan i en jaktby (s. 30). Empati är inte lätt – kommer inte gratis.

Mönster: Boken följer vissa mönster vad gäller samhällsnormer och genusnormer (Järven, Jussi, Emmy), men bryter samtidigt flera mönster vad gäller genus (t.ex. Frida, Frej, Stålnacke).

Kopplingar: Får mig att tänka på den dolda makten i samhället. Mest den manliga. På en arbetsplats där en djupt rotad, oftast underförstådd hierarki finns exempelvis i barackerna i byggbranschen där äldst sätter sig först och alltid på samma ställe. Att man får akta sig om man sätter dig på "hans" plats. Att vi ärver beteenden och normer "så har det alltid varit" ...

Får mig att tänka på att kvinnor behöver anpassa sig och vara som en man för att överleva i en manlig hierarki. Dels genom att använda nedsättande könsord och inta en tuffare attityd.

Den valda boken har med andra ord fått studenterna att börja tänka kring de aspekter av social hållbarhet som denna artikel fokuserar på och i de samtal som sedan genomfördes i smågrupper kunde jag ta del av studenternas fortsatta diskussioner kring jämställdhet och jämlikhet och vad som krävs för att ett land, en arbetsplats, en skola ska bli jämställd/jämlik. Jag kunde även höra hur de diskuterade normer och hur rådande normer påverkar de val som en individ gör men också hur man kan bryta mot normer eller skapa en undervisning där rådande normer sätts under lupp. Den skönlitterära texten blev utgångspunkt för ett samtal som både handlade om boken, om samhället som vi lever i och hur vi som individer kan påverka, förändra och ge våra elever möjlighet att utveckla handlingskompetens.

Utmaningar

Att undervisa med skönlitteratur kan vara utmanande. Studenter kan vara ovana läsare av skönlitterära texter men genom att skapa en strukturerad undervisning och utgå från texter som väcker läsintresse kan detta undvikas. En annan utmaning kan vara den modell som valts till detta undervisningsupplägg, då den är så öppen. Genom öppenheten kan studenterna ibland ha svårt att veta vad de ska skriva men den största utmaningen är kanske att man som undervisande lärare inte vet vad det är studenterna kommer att reflektera över under sin läsning. De kan komma in på väldigt privata och personliga minnen och upplevelser och det behöver man kunna förhålla sig till. Jag har dock inte varit med om det vid så många tillfällen men när det har hänt har jag alltid följt upp med ett individuellt samtal i efterhand. Samtalet i grupp kan också vara utmanande. Vissa studenter kan ta stor plats medan andra nästan försvinner. Genom att arbeta med mindre grupper och genom att gå igenom samtalsregler kan dock detta undvikas. Att också ta stöd i studenternas loggar och inledningsvis gå laget runt så att alla studenter får lyfta någon logg som de vill diskutera med övriga kan också leda till att skapa delaktighet.

Möjligheter

Det finns många möjligheter med att arbeta med skönlitteratur i undervisningen. Skönlitteratur kan bidra med nya perspektiv på frågor eller ämnen som kan upplevas som abstrakta och svåra. Genom läsningen ges studenterna också möjlighet att gå i någon annans fotspår (karaktärerna i texten) och uppleva världen på nya, annorlunda sätt (Nussbaum, 2010). Ibland talar man om att skönlitterära texter kan fungera både som spegel (man blir bekräftad) och som fönster (öppnar upp för nya världar och nya sätt att tänka). När studenterna sedan får dela sina tankar kring det lästa med varandra leder det i sin tur till att de får en fördjupad förståelse av texten men också av hur en text kan tolkas på olika sätt av olika läsare. Det kan i sig leda till en större förståelse för andra människor och bidra till ökad insikt i hur man själv kan agera för att bidra till jämställdhet och jämlikhet.

Något man också kan se är att undervisningsupplägget blir ett konkret och praktiskt exempel på hur man kan arbeta med värdegrundsfrågor i skolan. Upplägget kan studenterna med andra ord ta med sig i sin verktygslåda och återkomma till när de ska undervisa sina blivande elever på högstadiet. Det är också något som studenterna själva lyfter fram när modellen och upplägget utvärderas. De ser att ”modellen kan bidra till att eleverna får hjälp med att fördjupa förståelsen för det som de läser och särskilt i kombination med boksamtal”, att den hjälper till ”att få öppen diskussion, samtidigt som man kommer igång” med samtalet och att modellen bidrar till att ”lyfta fram elevernas tankar och att det är deras tankar som hamnar i fokus” (studentcitat från utvärdering genomförd 2023).

Sist men inte minst bidrar den skönlitterära texten och samtalet om den till att andra aspekter än fakta, ekonomiska och tekniska lösningar (Pöllänen et al., 2023) hamnar i fokus.

Tankar framåt

Om vi vill att högre utbildning ska bidra till människors möjlighet att agera, ta ställning och få handlingsberedskap i relation till hållbarhetsfrågor behöver undervisningen bedrivas på olika sätt. Vi kan inte bara hålla fast vid fakta och ekonomiska eller tekniska lösningar. Vi behöver

bredda vår syn så att också människan hamnar i fokus. Hållbarhetsfrågor är komplexa och kräver att individen kan inta ett kritiskt perspektiv och reflektera över sig själv, sina val och sitt agerande och här har den skönlitterära texten en möjlighet att bidra. Genom den kan studenterna få leva sig in i olika karaktärer och därigenom också få möjlighet att testa olika handlingsalternativ. Den kan bidra till att skapa det som Nussbaum kallar demokratiska världsmedborgare (1997). Genom litteraturen och genom samtalet om det lästa kan studenterna se sig själva och sin omvärld med nya ögon och kanske också få handlingsberedskap till hur de ska möta stora, komplexa frågor som de själva ställs inför eller som de ska undervisa om när de i framtiden möter sina elever.

Referenser

- Alsheimer, L. (2004). *Bildningsresan: från ensidig instrumentell utbildning till sammanhangsskapande bildning*. Prisma.
- Bryntorp, A., Edvardsson, J., Höijer, K., & Scazzocchio, A. (2022). Att använda skönlitteratur i hem- och konsumentkunskap. *Högskolepedagogisk debatt*, 2022:2, 65-76.
- Buhr, M., Harms, D., & Schaltegger, S. (2023). Individual change agents for corporate sustainability transformation: a systematic literature review. *Benchmarking: An International Journal*, 30(10), 4221–4247. <https://doi.org/10.1108/BIJ-09-2021-0551>
- Chambers, A. (1998). *Böcker inom oss – om boksamtal*. Rabén & Sjögren.
- Dahlberg, L. (2003). ”Rätt och litteratur. Introduktion”. *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2003(2), 3–15.
- Economou, C. (2015). Litteraturarbete i ett svenska som andraspråksklassrum. *Acta Didactica Norge*, 9(1). <https://doi.org/10.5617/adno.1704>
- Edvardsson, J. (2019). *Att läsa och samtala om skönlitteratur – med digitala verktyg*. Studentlitteratur.

Edvardsson, J. (2020). *Skönlitteratur i värdegrundsarbetet*. Studentlitteratur.

Jaakkola, N., Karvinen, M., Hakio, K., Wolff, L.-A., Mattelmäki, T., & Friman, M. (2022). Becoming Self-Aware—How Do Self-Awareness and Transformative Learning Fit in the Sustainability Competency Discourse? *Frontiers in Education*, 7:855583. <https://doi.org/10.3389/educ.2022.855583>

Jones, L. (2023). *De tar allt ifrån mig*. Bonnier Carlsen.

Nussbaum, M. C. (1997). *Cultivating Humanity: A Classical Defence of Reform in Liberal Education*. Harvard University Press.

Nussbaum, M. C. (2010). *Not for profit: why democracy needs the humanities*. Princeton University Press.

Pöllänen, E., Osika, W., Horwit, B. & Wamsler, C. (2023). Education for Sustainability: Understanding Processes of Change across Individual, Collective and System Levels. *Challenges*, 14(1), 5. <https://doi.org/10.3390/challe14010005>

Rydén Gramner, A. (2022). *Cold Heart, Warm Heart: On fiction, interaction, and emotion in medical education* (Doktorsavhandling, Linköping University). Linköping University Electronic Press. <https://doi.org/10.3384/9789179292355>

Rydén Gramner, A. (2023). Feeling rules for professionals: medical students constructing emotional labour in fiction talk. *Studies in Continuing Education*, 45(3), 265–282. <https://doi.org/10.1080/0158037X.2022.2051474>

SFS 1992:1434. *Högskolelag*. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/hogskolelag-19921434_sfs-1992-1434/

SFS 1993:100. *Högskoleförordning*. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/hogskoleforordning-1993100_sfs-1993-100/

Skolverket (2022). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet. Lgr22*. Norstedt Juridik.

Universitetskanslersämbetet. (2017). *Universitets och högskolors arbete med att främja en hållbar utveckling. En tematisk utvärdering, del 1* (Rapport 2017:12). <https://www.hb.se/globalassets/global/hb---extern/hallbar-utveckling/rapport-2017-10-02-hallbar-utveckling-del-1.pdf>

UNESCO. (2023). *New report calls for higher education institutions to embrace the 2030 Agenda*. <https://www.unesco.org/en/articles/new-report-calls-higher-educationinstitutions-embrace-2030-agenda>